

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.11>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АДАПТИВНИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Туєва О.М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-0474-4034

Туєва О.М. Сучасний стан та тенденції правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва.

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану та тенденцій правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва, а також формулюванню на цій основі висновків і пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства.

Протягом останнього десятиріччя зміна клімату стала однією з найбільш актуальних тем у світовій економіці та політиці, що пов'язано з низьким рівнем здатності країн адаптуватися до таких екстремальних проявів зміни клімату, як повені, посухи, інші явища, які можуть призвести до соціальної та економічної нестабільності у світі, що потребує розроблення відповідних політик і стратегій для зменшення викидів парникових газів і переходу до низьковуглецевого розвитку в усіх секторах економіки.

Рівень вразливості аграрного виробництва в Україні підвищується також внаслідок збройної агресії росії та ведення бойових дій на території України. Все це значно ускладнює забезпечення продовольчої безпеки не лише для населення України, яке безпосередньо перебуває у зоні воєнного конфлікту, а й для тих країн, які залежать від поставок українського продовольства.

В умовах воєнного стану і повоєнного відродження адаптивне сільське господарство з його гнучкістю, економією ресурсів та орієнтацією на сталість видається одним із ефективних способів зберегти його виробничий потенціал.

В роботі сформульовано визначення адаптивного сільськогосподарського виробництва як правовідносин в сфері виробництва сільськогосподарської продукції в процесі якого впроваджуються такі методи господарської діяльності, які ґрунтуються на засадах сталого розвитку, дозволяють підприємству пристосуватися до конкретних ґрунтово-кліматичних, біологічних, та соціально-економічних умов з метою підвищення стійкості до зовнішніх ризиків, підвищення ефективності господарювання та забезпечення екологічної і продовольчої безпеки.

У статті на підставі аналізу чинного законодавства зроблено висновок про необхідність ухвалення спеціального Закону «Про адаптивне аграрне виробництво та стимулювання кліматично-орієнтованих практик». Наголошується на потребі розробки та закріплення єдиного класифікатора адаптивних форм аграрного виробництва, який би пов'язував кожну з її економічними та екологічними перевагами, а також окремої програми державної підтримки для господарств, які переходять на адаптивні форми господарювання, створення грантових програм для фермерів, які переходять на кліматично-орієнтовані практики, запровадження системи державного страхування від кліматичних ризиків, а також запровадження фонду для фінансування пілотних проєктів з адаптивних форм сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: адаптивні форми аграрного виробництва, зміна клімату, продовольча безпека, сільськогосподарське виробництво, кліматично-орієнтоване сільське господарство, сталий розвиток.

Tuieva O.M. Current status and trends in the legal regulation of adaptive forms of agricultural production.

The article is devoted to researching the current state and trends in the legal regulation of adaptive forms of agricultural production, as well as formulating conclusions and proposals aimed at improving the current legislation on this basis

Over the past decade, climate change has become one of the most pressing issues in the global economy and politics, due to the low level of countries' ability to adapt to such extreme manifestations of climate change as floods, droughts, and other phenomena that can lead to social and economic instability in the world, which requires the development of appropriate policies and strategies to reduce greenhouse gas emissions and transition to low-carbon development in all sectors of the economy.

The vulnerability of agricultural production in Ukraine is also increasing as a result of Russia's armed aggression and hostilities on Ukrainian territory. All this significantly complicates food security not only for the population of Ukraine, which is directly affected by the military conflict, but also for those countries that depend on Ukrainian food supplies.

In the context of martial law and post-war recovery, adaptive agriculture, with its flexibility, resource efficiency, and focus on sustainability, appears to be one of the few ways to preserve its productive potential.

The paper formulates a definition of adaptive agricultural production as legal relations in the sphere of agricultural production, in the course of which economic activities based on the principles of sustainable development are introduced, allowing enterprises to adapt to specific soil and climatic, biological, and socio-economic conditions in order to increase resistance to external risks, improve economic efficiency, and ensure environmental and food security.

Based on an analysis of current legislation, the article concludes that there is a need to adopt a special law "On Adaptive Agricultural Production and the Promotion of Climate-Oriented Practices". There is a need to develop and establish a unified classifier of adaptive forms of agricultural production that would link each of them with its economic and environmental advantages, as well as a separate state support program for farms that are transitioning to adaptive forms of management. There is also a need to create grant programs for farmers who are transitioning to climate-oriented practices and to introduce a state insurance system for climate risks. introduction of a state insurance system against climate risks; creation of a fund to finance pilot projects on adaptive forms of agricultural production.

Key words: adaptive forms of agricultural production, climate change, food security, agricultural production, climate-oriented agriculture, sustainable development.

Постановка проблеми. Світова історія доводить, що з давніх часів людство стикалося з такими глобальними проблемами, як забезпечення миру, продовольчої безпеки та протистояння стихії. Сьогодні ці виклики стоять перед світом як ніколи гостро і пов'язані між собою.

Зміна клімату є глобальним викликом для всього світу, що створює серйозні загрози для міжнародної економіки та безпеки. Спостерігається пришвидшення процесів, які призводять до зростання ризиків у сферах енергетичної безпеки, доступу до продовольства і питної води, стабільності екосистем, а також загроз для здоров'я та життя людей. Увесь світ відчуває на собі вплив зміни клімату і таке становище потребує рішучих дій у боротьбі із зміною клімату, співпраці між країнами та виконання міжнародних домовленостей.

Протягом останнього десятиріччя зміна клімату стала однією з найбільш актуальних тем у світовій економіці та політиці, що пов'язано з низьким рівнем здатності країн адаптуватися до таких екстремальних проявів зміни клімату, як повені, посухи, інші явища, які можуть призвести до соціальної та економічної нестабільності у світі, що потребує розроблення відповідних політик і стратегій для зменшення викидів парникових газів і переходу до низьковуглецевого розвитку в усіх секторах економіки [1].

Отже, кліматичні зміни, яких зазнає наша планета становлять потенційну загрозу для існування людства.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану та тенденцій правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва, як засобу протистояння глобальним викликам з метою забезпечення продовольчої безпеки, а також формулювання на цій основі висновків та пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства у розглядуваній сфері.

Стан опрацювання проблематики. Проблема правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва вимагає комплексного і системного використання теоретичних здобутків науковців для пізнання сутності та перспектив вдосконалення законодавства у цій сфері з урахуванням викликів, які стоять перед Україною. У вітчизняній літературі питання становлення та розвитку адаптивних форм аграрного виробництва досліджувались переважно представниками економічної науки. Опубліковані вченими юридичні праці охоплюють переважно дослідження правового регулювання відносин у сфері виробництва, обігу та маркування органічної сільськогосподарської продукції, як одної з адаптивних форм аграрного виробництва і представлені науковими надбаннями Н.А. Берлач, С.І. Бугери, Х.А. Григор'євої, В.М. Єрмоленка та ін.

Дослідження питання правового регулювання і природи адаптивних форм аграрного виробництва відображено в працях Т.В. Курман, А.О. Осадчої та ін. Недостатня наукова дослідженість цього питання зумовлює актуальність обраної теми.

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування аграрних підприємств є запорукою сталого розвитку сільського господарства та забезпечення населення якісними та безпечними продуктами харчування. Оскільки саме аграрний сектор відіграє ключову роль в українській еко-

номії, то найбільш суттєвий вплив кліматичних змін відчуває сільськогосподарське виробництво. Разом із тим сучасне традиційне сільське господарство одночасно як потерпає від зміни клімату, так і частково є його причиною. Аграрне виробництво одне з найбільших джерел органічних відходів, а також викидів парникових газів, таких як метан, вуглекислий газ, озон, оксиди азоту, тощо.

За висновками експертів, протягом найближчих 15-20 років наша держава зіштовхнеться із загрозою втрати 25% продуктивності ґрунтів, що стане наслідком зміни температури й кількості опадів, що в сукупності із виснаженням ґрунтів та ескалацією екстремальних погодних явищ призведуть до критичної ситуації [3].

Рівень вразливості аграрного виробництва в Україні підвищується також внаслідок збройної агресії росії та ведення бойових дій на території України, через що виходять із обігу землі сільськогосподарського призначення, знищуються ґрунти, посіви та багаторічні насадження, руйнується аграрна інфраструктура. Військові дії обмежують можливості країни переміщувати сільськогосподарську продукцію як по власній території, так і за її межами. Все це значно ускладнює забезпечення продовольчої безпеки не лише для населення України, яке безпосередньо перебуває у зоні воєнного конфлікту, а й для тих країн, які залежать від поставок українського продовольства. Таким чином війна створила катастрофічні умови для аграрного сектору економіки України, але й парадоксальним чином прискорила необхідність впровадження адаптивних форм сільськогосподарського виробництва. В умовах воєнного стану і повоєнного відродження адаптивне сільське господарство з його гнучкістю, економією ресурсів та орієнтацією на стійкість видається одним із небагатьох способів зберегти його виробничий потенціал. І сьогодні українські фермери демонструють світу видатний приклад цієї адаптації в реальному часі. В подальшому, досвід, отриманий під час війни стане основою для трансформації аграрного сектору в бік більш стійкої, екологоорієнтованої моделі, яка буде протистояти будь-яким викликам.

Етимологія терміну «адаптація» походить від лат. *adapto* – пристосовую. Трактують ж залежить від науки, що використовує даний термін. Зокрема в економіці адаптація розглядається як ступінь засвоєння нових способів господарсько-фінансової діяльності підприємства в нових умовах зовнішнього середовища. Впорядкована система змін, що вносяться у внутрішні системи діяльності підприємства, розробка та реалізація яких забезпечує ефективність його діяльності у нових умовах [4, с. 96].

У зарубіжній літературі поняття адаптивність (*adaptability*) достатньо часто ототожнюється з гнучкістю (*flexibility*), здатністю до швидкого перелаштування (*agility*).

Адаптацію можна розглядати як процес змін кількісних і якісних ознак системи, що дозволяє їй досягти оптимального або в критичних умовах граничного стану функціонування в мінливих умовах. Системи здатні змінювати свої параметри відповідно до зовнішніх умов – пристосовуватися (самоналаштовуватися) називають адаптивними, а в основі функціонування адаптивних систем лежить механізм зворотного зв'язку [5, с. 117].

Таким чином, головна ідея адаптації полягає не у боротьбі з природою, а у діяльності в гармонії з нею, мінімізуючи ризики, втрати та додаткові витрати.

На світовому рівні, в рамках проєкту Університету Нотр-Дам здійснюється оцінка Глобального Індексу Адаптації (ND-GAIN). При цьому під адаптацією мається на увазі таке пристосування країни до кліматичних змін, яке зводить до мінімуму негативний вплив на людину та навколишнє середовище. Показники індексу дозволяють уповноваженим суб'єктам визначати пріоритети розвитку та ухвалювати обґрунтовані рішення в тих сферах, які потребують адаптації.

Глобальний Індекс Адаптації (Global Adaptation Index) являє собою динамічну модель порівняльного аналізу, яка всебічно досліджує і вимірює рівень стійкості та вразливості конкретної країни до наслідків кліматичних змін, а також ступінь її готовності до впровадження заходів щодо підвищення стійкості до таких наслідків. Вразливість визначається через оцінку таких складових як: екосистемні послуги, харчування, середовище проживання людини, охорона здоров'я, інфраструктура та водні ресурси. Готовність до впровадження заходів щодо підвищення стійкості обумовлюється такими індикаторами як економічна, соціальна та управлінська готовність.

Україна у цьому рейтингу станом на 2023 рік посідає 70 місце з 187 країн. Індекс ND-GAIN становить 51,2. Лідерське перше місце займає Норвегія з індексом 76,8, а найгірший показник демонструє Чад 25 [6].

З урахуванням вищевикладених наукових дефініцій можна сформулювати адаптивне сільськогосподарське виробництво як правовідносини в сфері виробництва сільськогосподарської продукції в процесі якого впроваджуються такі методи господарської діяльності, які ґрунтуються на засадах сталого розвитку, дозволяють підприємству пристосуватися до конкретних ґрунтово-кліматичних, біологічних, та соціально-економічних умов з метою підвищення стійкості до зовнішніх ризиків, підвищення ефективності господарювання та забезпечення екологічної і продовольчої безпеки.

Сучасній світовій практиці відома низка адаптивних форм сільськогосподарського виробництва, серед яких: біодинамічне, біологічне консервативне, точне землеробство, органічне виробництво, захисне сільське господарство, агролісівництво, агроекологія, пермакультура, вермикультура та ін.

Актуальність процесів адаптації зумовлює необхідність належного правового забезпечення відносин у сфері ведення адаптивного, кліматоорієнтованого сільськогосподарського виробництва, здатного винайти найбільш оптимальні способи запобігання негативним змінам і знизити існуючі ризики та загрози, при цьому забезпечуючи виробництво якісної та безпечної сільськогосподарської продукції. Право несе в собі значний регуляторний потенціал у досліджуваній сфері.

Нормативно-правове регулювання протистояння та адаптації до кліматичних змін включає в себе як міжнародний так і національний рівень. Значний вклад у втілення кліматоохоронних заходів у міжнародно-правове забезпечення внесли Всесвітня метеорологічна організація (WMO) та Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP).

Серед глобальних міжнародних актів, спрямованих на вирішення світових кліматичних проблем, формування й реалізацію міжнародної політики адаптації до кліматичних змін, та запровадження принципів сталого розвитку слід зазначити Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», Конвенцію про охорону біологічного різноманіття, Паризьку кліматичну угоду, а також загальну європейську аграрну політику САП та пакет політичних ініціатив ЄС – Європейський зелений курс Green Deal.

В Україні політика у сфері адаптації до кліматичних змін здійснюється на загальнодержавному рівні. Так, статтями 404, 360 і 361 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. передбачається співробітництво у сфері сільського господарства й охорони довкілля, що має на меті реалізацію довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки, заохочення на міжнародному рівні заходів, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища, зокрема у сфері зміни клімату; заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій [7, с. 59].

Аналогічні за змістом положення містяться у низці документів стратегічного характеру, таких як: Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 р. «Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках», Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. «Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації».

Правове регулювання окремих адаптивних форм аграрного виробництва представлене Законом України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». Це ключовий документ, який регулює один з найважливіших напрямів адаптивного господарства – органічне виробництво. Він встановлює вимоги до заборони використання синтетичних пестицидів і мінеральних добрив, сприяючи агроекологічним методам.

Як одну із форм адаптації до несприятливих погодних умов і зміни клімату можна вважати виробництво генетично модифікованої сільськогосподарської продукції. Правове регулювання у цій сфері забезпечує Закон України від 31 травня 2007 р. «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів». З 16 вересня 2026 року чинності набуде новий, євроінтеграційний Закон України від 23 вересня 2023 р. «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично-модифікованих організмів і продукції». Існує думка, що генетична модифікація може запропонувати безліч переваг: допоможе забезпечити глобальну продовольчу безпеку, впоратися з проблемами зміни клімату шляхом створення гібридів, здатних поглинати більше вуглекислого газу, ніж традиційні культури, генетичні технології можуть створювати культури стійкі до високої температури, дефіциту прісної води та інших кліматичних викликів. Втім, на нашу думку, поширення ГМО культур може створювати потенційну загрозу біологічному різноманіттю, та здоров'ю людей, що суперечить принципам сталого розвитку, хоча й характеризується адаптивністю.

Відомо, що одним із засобів вдосконалення правового регулювання суспільних відносин виступає їх деталізація, адже підвищення рівня законодавства відбувається за рахунок врегулювання специфічних відносин спеціальними нормами, які створені саме для їх регламентації [8, с. 193]. Втім, як наголошує Осадча А.О., центральною проблемою сучасного аграрного права України є відсутність комплексного правового регулювання адаптивних форм аграрного виробництва, що створює системний правовий вакуум у цій стратегічно важливій сфері. Поняття «адаптивні форми

аграрного виробництва» досі несформоване в аграрно-правовій доктрині України та не має нормативного закріплення в чинному законодавстві [9, с. 121].

Враховуючи вищезазначене, слід наголосити на необхідності ухвалення спеціального Закону «Про адаптивне аграрне виробництво та стимулювання кліматично-орієнтованих практик». «Адаптивне аграрне виробництво» – підкреслює головний принцип: здатність аграрного сектору адаптуватися до змін клімату, економічних викликів та нових технологій, а «стимулювання кліматично-орієнтованих практик» – акцентує увагу на державній підтримці (фінансовій, нормативній, науковій) для сільськогосподарських товаровиробників які впроваджують екологічні та ресурсозберігаючі методи.

Висновки. Отже, аналіз чинного законодавства що забезпечує правове регулювання адаптивних форм аграрного виробництва, дозволяє виділити такі його основні ознаки та тенденції:

- положення про організаційно-правові заходи, спрямовані на адаптацію до кліматичних змін містяться головним чином у політико-правових документах, що мають переважно стратегічний характер;
- нормативно-правові акти в зазначеній сфері носять переважно публічний характер;
- в чинному законодавстві відсутній спеціальний закон, який би унормовував відносини з ведення адаптивних форм аграрного виробництва.
- правове регулювання у сфері адаптації сільського господарства України до кліматичних та інших загроз ґрунтується на міжнародно-правових нормах, що зумовлено інтеграцією України до світового економічного простору.

Важливим аспектом вдосконалення правового регулювання досліджуваних відносин має стати ухвалення спеціального євроінтеграційного закону «Про адаптивне аграрне виробництво та стимулювання кліматично-орієнтованих практик».

Доцільним, як вбачається, було б також формування єдиного класифікатора адаптивних форм аграрного виробництва, який би пов'язував кожну з її економічними та екологічними перевагами.

Потребує розробки та закріплення окрема програма державної підтримки для господарств, які переходять на адаптивні форми господарювання, причому фінансування має бути прив'язане до конкретного результату, наприклад, збільшення вмісту гумусу в ґрунті, економія води, електроенергії; необхідним є створення грантових програм для фермерів, які переходять на кліматично-орієнтовані практики; запровадження системи державного страхування від кліматичних ризиків; створення фонду для фінансування пілотних проєктів з адаптивних форм сільськогосподарського виробництва.

Враховуючи необхідність формування цілісного і системного механізму правового забезпечення адаптивних форм аграрного виробництва нагальною потребою є модернізація законодавства про освіту шляхом впровадження до навчальних програм аграрних навчальних закладів модулів з агроекології та інших форм адаптивного землеробства.

Правове регулювання адаптивних форм аграрного виробництва є ключовим елементом забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки, продовольчої безпеки та збереження ресурсів для майбутніх поколінь. Воно має бути науковообґрунтованим та враховувати як глобальні виклики, так і національну специфіку України. Вдосконалення законодавства у цій сфері – невід'ємна частина стратегії розвитку аграрного сектору економіки нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про схвалення Стратегії формування та реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2035 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 травня 2024 р. № 483-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/483-2024-p#Text>.
2. Розвиток агропродовольчого виробництва в умовах кліматичних змін. Матеріали наукового дискусійного семінару від 2021р. за редакцією професора, доктора економічних наук Мудрака Р.П. URL: <https://lib.udau.edu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/986c7a77-7742-487d-bde8-e297904135ac/content>.
3. Костюченко Ю. Кліматичні зміни складають загрозу національній безпеці. <https://www.radiosvoboda.org/a/25139156.html>.
4. Козаченко, А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, О.М. Ляшенко. К.: Либра, 2003. – 280 с.
5. Охтеня А.А. Теоретические основы адаптивного планирования производства. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління*. Серія 1, Економіка: збірник наукових праць. Чернігів: ЧДІЕУ, 2009. № 3 (4). С. 115–121.)
6. ND-GAIN Country Index. Notre Dame Global Adaptation Initiative. <https://gain.nd.edu/our-work/country-index/rankings>.

7. Курман Т.В. Актуальні питання реформування правової системи: зб. матеріалів XXII Міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк, 13-15 червня 2025 р. / Уклад. Джурак Л.М. Луцьк: Вежа-Друк, 2025. С. 58–60.
8. Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія / за ред. д.ю.н., проф. А.П. Гетьмана та д.ю.н., проф. Т.В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. 576 с.
9. Осадча А.О. Адаптивні форми аграрного виробництва як аграрно-правова категорія. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 7. 2025, С. 120–124.